

Armina Galijaš, *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges. Etnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)*. Südosteuropäische arbeiten 142, München: Oldenburg Verlag, 2011, 352 str.

Za razliku od dosadašnjih publikacija koje su se bavile procesom disolucije Jugoslavije ili nekim od aspekata koji su predstavljali obilježje ratnih zbivanja, knjiga dr. Armine Galijaš pod naslovom *Eine bosnische Stadt im Zeichen des Krieges. Etnopolitik und Alltag in Banja Luka (1990-1995)* bavi se temom koja je nedovoljno zastupljena u historiografiji. U periodu od 1992. do 1995. grad Banja Luka doživio je radikalne promjene. Etniziranje društva je u 90-im godinama dostiglo takav intenzitet da su prethodna historijska iskustva kao što su regionalna pripadnost Bosni i Hercegovini, zajedništvo u kulturi svakodnevnice ili jezik bila potisnuta.

U središtu razmatranja ove knjige, koja je u osnovi doktorska disertacija A. Galijaš odbranjena na Univerzitetu u Beču 2008, analiza je dešavanja u Banjoj Luci, koja nije bila direktno poprište ratnih sukoba. Autorica prati promjene etničkih struktura u društvu obilježenom ratom i nasiljem, politiku identiteta postjugoslavenskog društva i rezultate razaranja etničkog pluralizma. Tokove i procese transformacije Banje Luke autorica promatra iz dvije perspektive. Na jednoj strani osvjetljava izgradnju novog vodećeg sloja i novog političkog sistema, a na drugoj analizira individualni svakodnevni život, s ciljem da se identifikira međusobno djelovanje između sistema

s jedne i ličnosti i kolektiva s druge strane. Analizirane su društvene institucije i njihove strukture u koje je nova društvena elita unosila promjene. Autorica se fokusirala na promatranje tog aspekta prateći sudbine običnih ljudi, koji su bili učesnici društvenih preobražaja u Banjoj Luci u periodu prije, u toku i nakon rata 1992-1995. godine.

Knjiga je koncipirana pored uvoda iz šest dijelova sa više kraćih poglavlja. U uvodnom dijelu autorica je ukazala na značaj teme i njenu istraženost u historiografiji, definirajući problemski okvir za njeno kompleksnije sagledavanje. Pored kompozicije rada, izvora i metoda istraživanja, predstavljen je grad Banja Luka u prošlosti. Tu je razmatran njegov politički i privredni položaj u okviru Jugoslavije te njegove demografske strukture. Autorica je sebi postavila zadatak da odgovori na pitanja kroz šta se i kako pokazao preobražaj, ukazujući na potrebu istraživanja posebno o pitanju struktura moći, etničke i socijalne kategorije gradskog stanovništva i obilježja njihovog identiteta, njihovog vrijednosnog sistema, kao i novog geopolitičkog položaja grada.

U dijelu *Politički i institucionalni okvir* (str. 49-72) autorica u četiri poglavlja razmatra sferu političkih promjena u fazi raspada SFRJ. Predstavila je institucionalni

okvir novih političkih teritorija na kojima je djelovala srpska nacionalna elita s ciljem da ustanovi nacionalistički sistem koji je doveo i do potpunog preobražaja grada. Tu su se ubrajale Autonomna oblast Krajina, Srpska republika Bosna i Hercegovina i konačno Republika Srpska. Sve te institucije su izdavale redovno Službeni glasnik, imale su skupštinu i vladu, i donosili vlastite zakone.

U trećoj glavi pod naslovom *Etnička matrica obuhvata grad* u središtu razmatranja autorice je proces etabliranja nacionalizma nakon prvih višestranačkih izbora 18. novembra 1990. U četiri poglavlja obrazlaže se na koji je način etnička matrica prodrila u sve društvene oblasti i kako se tamo učvrstila. U prvom, pod naslovom *Prvi višepartijski izbori* ponuđen je odgovor na pitanje *Ko stupa kao alternativa komunistima*. Istraženo je kako su i kojom brzinom komunisti, socijalisti i druge partije nadnacionalnog spektruma potisnute s političke scene i kako su općeprihvaćene društvene vrijednosti koje su zastupale te stranke prihvaćene od nacionalista i prilagođene vlastitim ciljevima. Zatim je pažnja usmjerena na analizu zašto je prošlost predstavljala mobilizirajuće sredstvo srpske političke elite. Da bi se provela etnička mobilizacija, bilo je potrebno stvoriti zajedničku viziju budućnosti, pa se veliki dio društva počeo baviti prošlošću. Etnička mobilizacija u Banjoj Luci uslijedila je velikim dijelom aktivnom politikom sjećanja. Nova elita je ciljala na historijske teme, najavljujući da će prošlost biti revidirana. Raniji historijski događaji su iskopani, pomiješani s popularnom mitologijom i ta kombinacija je predstavljala novu sliku prošlosti. Sjećanje je na selektivan i manipulativan način bilo stavljeno u savremeni kontekst.

U drugom poglavlju *Borba nacionalnih*

stranaka protiv političkih aktera drugačijeg mišljenja u središtu razmatranja autorice jesu stavovi komunista, socijalista i reformista kao idejnih nosilaca multietničkog društva i njihovo isključenje kao političkih aktera s političke scene. Opozicioni sloj je bio lahak plijen za nacionaliste, koji su u Banjoj Luci formirali zatvoreni nacionalni front da bi isključili sve ometajuće faktore.

U trećem poglavlju *Potiskivanje građanskog sloja i urbicid* autorica objašnjava proces koji je bio neposredna posljedica strukturalnih društvenih promjena. Potiskivanje građanskih vrijednosti išlo je uporedo s potiskivanjem urbane elite. Banja Luka je između 1990. i 1995. doživjela strašan urbicid, sve što je pripadalo gradskoj kulturi bilo je uništavano. Socijalni sastav stanovništva bio je promijenjen, što je Srpskoj pravoslavnoj crkvi omogućilo da prvi put u svojoj povijesti na ovim prostorima postane najznačajniji politički faktor.

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Nastupanje Srpsko-pravoslavne crkve – filitizmus i klerikalizmus* prati se značaj Pravoslavne crkve u prošlosti, njena uloga kod izrastanja nacionalizma kao i uloga u ratu i simbioza između crkvenih dostojanstvenika i političara. Rješenje nacionalnog pitanja Crkva je vidjela samo u ujedinjenju svih Srba u jednu državu. Identifikacija nacije i religije pokazala se jasno u srpsko-pravoslavnoj sredini u Bosni i Hercegovini u toku rata 1992-1995. Ta identifikacija bila je toliko jaka da je Crkva naciju stavljala iznad religije. Politička elita je načinila i inicirala projekat u kojem su nacija i Crkva vodile u bolju budućnost, u čemu je međusobna podrška bila neizbježna. Bez podrške Crkve politički akteri nisu mogli izvršiti homogenizaciju srpskog etnosa, a Crkva bez saglasnosti srpske političke elite nije mogla dobiti tako važnu društvenu ulogu.

U petom poglavlju pod naslovom *Etnički i politički nacionalizam* promatra se proces etničke homogenizacije stanovništva, etnizacija jezika, toponima i imena, nova lojalnost i naglašavanje razlika. Ukazano je na činjenicu da je cilj srpske nacionalne elite bio stvaranje etnički homogenog teritorija, a u tu svrhu pokrenut je proces "etničkog čišćenja". Istovremeno je srpska elita stalno naglašavala da se etničke grupe moraju razdvojiti. Preimenovanje ulica i gradskih kvartova također je predstavljalo dio kulturne homogenizacije srpske etničke grupe, a od toga nisu bila izuzeta ni imena raznih institucija. Preimenovanje je praćeno njihovom transkripcijom u ćirilčno pismo. Preko noći u Banjoj Luci su 1991. iz ureda, škola i s radnih mjesta nestale fotografije s portretom Josipa Broza Tita. Nove društvene norme su postulirane i za relativno kratko vrijeme većina se ravnala prema njima. Podvučena je linija razdvajanja etničkih grupa. Neprijatelj je bio jasno definiran i demoniziran i stanovništvo je pozvano da ga savlada. Nova elita tome je doprinijela zakonima, tako da je to bilo lakše provodivo. Da bi se potcrtao zajednički identitet svih Srba, pored ostalog, koristio se i jezik. Na osnovu jezičke politike vidi se jasno na koji način je nacionalizam od malih razlika pravio velike. Ćirilčno pismo i ekavski izgovor priznati su kao simbol srpskog identiteta i jezik je postao važno obilježje etničke identifikacije.

Četvrti dio knjige pod naslovom *Instrumenti moći srpske nacionalne političke elite* (str. 171-204) obuhvata dva poglavlja. U prvom, pod naslovom *Novi zakoni i njihova primjena*, promatra se kako se "nova država" pretvorila u državu straha, koja je namjeravala ne samo da zauzme prostor nego i mišljenje. Teror se širio "odozgo" i "odozdo". Nakon izbora 1991. Krizni štab

Autonomne oblasti Krajina donio je zakone koji su legalizirali "etničko čišćenje". Prvi zakon je regulirao tržište rada, predviđajući koliko nesrba može biti zaposleno i na kojim pozicijama. Vodeće pozicije u oblasti privrede, kulture, nauke i javnosti obećane su samo Srbima. Učešće u ratu također je predstavljalo vodeći kriterij po kojem se mjerilo ko ima i ko nema pravo na radno mjesto. Pored zaposlenja nepoželjnim osobama u gradu oduzimana je i druga osnova za život – stambeni prostor.

U drugom poglavlju pod naslovom *Teror u gradu* autorica razmatra načine na koje je teror provodjen – mobilizacijom i radnom obavezom kao i pritiscima nad nesrpskim stanovništvom. Srpska politička elita već je 1992. zaključila da se svi građani koji žive u Banjoj Luci moraju staviti u službu Srpske armije. Oni koji se nisu odazvali gubili su pravo na državljanstvo, na radno mjesto, zdravstveno i penziono osiguranje, kao i zahtjev na dodijeljeni stan, a njihova imovina je stavljana u posjed Srpske Republike. Poseban oblik terora predstavljalo je vršenje radne obaveze koje se javljalo u tri forme: prvi je bilo zaposlenje civilnih osoba u vojnoj službi, drugo, rad u civilnoj oblasti koji je služio odbrani Republike i treće, radovi koji su bili potrebni u gradu, u privredi i saobraćaju kao i za odbranu države. Poseban oblik terora predstavljalo je vršenje radne obaveze na frontu, gdje su, izloženi teškim borbama, vršili radnu obavezu, šikanirani i ponižavani, kopali rovove, sjekli drveće ili svojim tijelima obrazovali zaštitni zid "protiv neprijatelja srpske vojske." Teror i strah u gradu bili su pojačani krađama, eksplozijama, kao i dnevnim šikaniranjem stanovništva.

Peta glava pod naslovom *Djelovanja na stanovništvo* (str. 205-286) koncipirana je iz četiri poglavlja. Prvo, pod naslovom *Ži-*

vot u gradu za vrijeme rata, obuhvata dvije cjeline u kojima je predmet razmatranja gradska svakodnevica i položaj nesrpskog stanovništva. Ukazano je na činjenicu da su životni uvjeti u gradu svakog dana bili sve lošiji, cijene su sve više rasle, dok su ljudi imali sve manje novca na raspolaganju. U maju 1993, u odnosu na 1992, cijene su porasle za 114.000%, a hrane je bilo sve manje. Srpski učitelji naredili su djeci da svako jutro pjevaju himnu "Bože pravde." Ukoliko bi to odbili, bili bi pretučeni i istjerani iz škole. Izvještaj UN-a potvrdio je da su nad civilnim osobama nesrpske nacionalnosti počinjeni prijestupi, prije svega od bivših komšija, prijatelja, čak i rođaka.

U drugom poglavlju *Demografske promjene za vrijeme i nakon rata* u dvije tematske cjeline u središtu razmatranja su izbjeglički talasi iz Banje Luke i u nju, a zatim je značajna pažnja posvećena analizi etničke strukture grada nakon rata. Autorica ukazuje na činjenicu da je "etničko čišćenje" imalo za cilj da se etnički ili nacionalno nepoželjno stanovništvo udalji s određenog teritorija, uključujući i ono što podsjeća na njihovo ranije prisustvo.

U trećem poglavlju pod naslovom *Novi sakralni izgled grada* autorica je izvršila detaljnu analizu funkcije sakralnih objekata u provođenju zacrtane politike, zaključujući da protjerivanje gotovo cjelokupnog nesrpskog stanovništva nije bio jedini cilj srpske elite, nego da je ona nastojala i njihove simbole i mjesta sjećanja ukloniti iz slike grada. Nastojalo se uništiti sve tragove postojanja drugih etničkih zajednica i da se "njihova neprijateljska kultura udalji". U oblastima koje su se nalazile pod srpskom kontrolom nisu smjele postojati druge vjerske zajednice i druge bogomolje osim srpsko-pravoslavnih. S tim ciljem počelo je uništavanje vjerskih ustanova i spomenika

Katoličke crkve i Islamske vjerske zajednice, što je još više ubrzalo "etničko čišćenje" grada.

U četvrtom poglavlju pod naslovom *Promjene grupnog identiteta* autorica je značajnu pažnju posvetila promatranju tih tzv. novih kulturnih vrijednosti. Nacionaliziranje društva nije se desilo službenim, već je "prokrijumčareno" nepolitičkim putem. Kroz literaturu, muziku i pozorište nacionalne elite ostvarile su ono što je u političkom diskursu bilo neostvarivo. Od njih propagirana kultura postala je sastavni dio rata. Nacionalizam je preko kulturne oblasti obuhvatio sve društvene pore i tako ovladao i svakodnevnicom. Tim procesom grad Banja Luka konačno je postao srpski grad. Etnička matrica obuhvatila je sve sfere društvenog života, od politike preko privrede i kulture do obrazovanja. Nastao je novi politički sistem i novi identitet obilježen novim demografskim licem grada. Nestalo je urbano i građansko, čime su se izgubile sve vrijednosti koje daju obilježje jednom gradu.

U šestom dijelu pod naslovom *Etnička matrica živi dalje. Međubilanca i vidici* (str. 287-298) izvršena je analiza odnosa između događaja na lokalnom i makroplanu, s ciljem da se ustanovi kako je "nevidljivi rat" utjecao na život u gradu i koje su se razlike mogle ustanoviti kod različitih etničkih grupa na planu iskustava i doživljenog. Rezimirajući rezultate svojih istraživanja, autorica navodi da je Banja Luka ostala zatvoreni grad. Etnička matrica prema kojoj je cijelo bosanskohercegovačko društvo danas organizirano i prema kojoj cjelokupan život (ne) funkcioniра glavna je prepreka za razvoj bosanskohercegovačke zajednice u pravcu demokratske pravne države.

Na kraju knjige priloženi su rezime, historijska hronologija zbivanja u Bosni i u

Banjoj Luci, popisi skraćena, tabela, ilustracija, modeli anketa i na kraju sadržaj jedne pjesme, te popis korištenih izvora i literature.

Za izradu knjige autorica je koristila široku izvornu bazu i uspješno obavila postavljene istraživački zadatak. Pokazala je veliku sposobnost u obradi složene teme, korištenju i interpretaciji izvora i literature i u donošenju zaključaka zasnovanih na provjerenim činjenicama. Ipak, ima tu i nekih nepreciznosti. Mada nisu u pitanju suštinske pogreške, njih je ipak potrebno uzeti u obzir u nekom budućem izdanju da bi rad dobio na kvaliteti. Premda proces disolucije SFRJ nije glavna tema razmatranja, njoj je ipak trebalo posvetiti više pažnje s obzirom na posljedice koje je imao na dešavanja u Banjoj Luci. Iako je navedena referentna literatura u kojoj se to pitanje razmatra, nisu preneseni njeni glavni zaključci. Na strani 58. autorica navodi da je *Predsjedništvo SFRJ već 7. jula 1991. priznalo nezavisnost Slovenije, što je, po mišljenju Krstana Maleševića predstavljalo prvi dokument raspada Jugoslavije*. To je pogrešna informacija, a pokazuje koliko je memoarska građa nepouzdan svjedok ako se ne upoređi sa zvaničnim dokumentima. Tog dana je na Brionima održan sastanak evropske "Trojke", Slovenije, Hrvatske, predsjednika SIV-a, ministara unutrašnjih poslova i odbrane, na kojem je usvojena Brionska deklaracija o mirnom rješenju jugoslavenske krize. Ustvari, riječ je o sjednici Predsjedništva SFRJ od 19. jula 1991, o povlačenju JNA iz Slovenije, a iza te odluke stajao je S. Milošević, jer njegov cilj nije bio očuvanje Jugoslavije, nego uspostava "države za sve Srbe". Na strani 70. navedeno je da se u maju 1992. JNA zvanično povukla iz Bosne i Hercegovine u "krunu Jugoslaviju" ostavljajući veliki dio opreme i oružja

bosanskim Srbima. Međutim, proces transformacije JNA u Vojsku Srpske republike proveden je mnogo ranije, pa se u trenutku proglašenja samostalnosti Bosne i Hercegovine na njenom prostoru nalazilo oko 90.000 vojnika JNA, koji su porijeklom bili iz Bosne i Hercegovine i tu ostali u službi.

Iako se iz samog teksta mogu izvući zaključci o strateškim ciljevima koji su provođeni u Republici Srpskoj, propušteno je da se navede da su oni službeno saopćeni na 16. sjednici Skupštine Republike Srpske u Bosni i Hercegovini 12. maja 1992, kada je R. Karadžić predstavio šest strateških ratnih ciljeva, koji su objavljeni naknadno, 26. novembra 1993. (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 22, str. 866). Prvi cilj koji je R. Karadžić saopćio na toj sjednici bio je razdvajanje od druge dvije zajednice, ili, kako je rekao, "razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji, i koji su iskoristili svaku priliku, prije svega u ovom vijeku da nasrnu na nas, i koji bi nastavili sa takvom praksom ako bismo i dalje ostali zajedno u istoj državi." Tu su već bile date osnove za "etničko čišćenje", koje će se u Banjoj Luci dosljedno sprovesti.

Kompariranjem s drugim gradovima i područjima, zaključci bi bili znatno uvjerljiviji. Posebno se to odnosi na percepciju dešavanja u drugim područjima Bosne i Hercegovine u kojima su vršeni zločini: u Prijedoru, Sarajevu, Bijeljini, Srebrenici... Treba spomenuti i da je registar neprecizan, a zaključak je predstavljen kao prilog radu, što bi u narednom izdanju trebalo ispraviti. Zaključak je dat na nepune dvije stranice, a on je ipak važan dio knjige, pa bi ga trebalo proširiti.

Na kraju treba naglasiti da je knjiga već 2010. dobila dva priznanja: Nagradu "Michael Mitterauer", za društvenu, kulturnu i ekonomsku historiju u Beču, i Nagradu

“Doc. Awards”, za podršku mladim istraživačima svih naučnih disciplina. Ona će svakako izazvati veliku pažnju stručne javnosti, ali i predstavljati model za istraživanja

te tematike i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine u istom periodu ■

Zijad Šehić

TITO – viđenja i tumačenja / [glavna i odgovorna urednica Olga Manojlović Pintar] – Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije i Arhiv Jugoslavije, 2011, Cicero print, 862 str.

S obzirom na raspoloživi prostor, a cijeneći autore i njihov rad, ovom prilikom spomenut će se samo njihova imena, uz nekoliko napomena za svaki prilog da bi se zainteresirala javnost za ovaj izvanredni zbornik radova koji sadrži 54 rada raspoređena u tri dijela.

U prvi dio Zbornika urednički tim uvrstio je 21 rad i rasporedio ih unutar sljedećih podnaslova: *Tito, Jugoslavija i Jugosloveni; Saradnici/protivnici; Zajednice i identiteti i Predstave svakodnevice*.

U uvodnoj studiji Latinka Perović bavi se problemom saznanjnih perspektiva u izučavanju Josipa Broza Tita kontekstualizirajući ga u široke okvire jugoslavenske povijesti druge polovine 20. stoljeća i u historiju komunizma i međunarodne politike poslije Drugog svjetskog rata. O “bratstvu i jedinstvu” u političkom govoru jugoslavenskih komunista u vremenu od 1919.-1945. piše Drago Roksandić, a Jovo Bakić iznosi tvrdnju da “(...) Josip Broz nikada nije ni pokušao da gradi jugoslovensku naciju; radilo se pre o neprekidnom negovanju hrvatske varijante komunističkog, minimalnog, višenacionalnog državnog jugoslovenstva”. Ulogu Josipa Broza u procesu političkog određivanja legislativne forme

prilikom transformacije jugoslavenskog federalističkog okvira i njegov odnos prema novim ustavnim uređenjima 1963. i 1974. tretira članak Milivoja Bešlina. Katrin Litar Tavar analizira titoizam kao autoritarni (ali ne i totalitarni) sistem, s posebnim naglaskom na razumijevanju načina funkcioniranja sistema iz ugla odgovornosti, samostalnosti i individualnosti. Na primjeru pisanja lista *Naša reč* Mira Radojević analizira kako je jugoslavenska emigracija tumačila jugoslavensku državu, Tita i sukob sa IB-om u okviru mogućeg poraza komunizma u Jugoslaviji. Radmila Radić prati susrete Josipa Broza s patrijarsima Srpske pravoslavne crkve od 1946. do 1967., a Momčilo Isić analizira stavove Josipa Broza u oblasti ekonomske politike u periodu 1949.-1955. godine. Latinka Perović u svom drugom radu analizira intelektualni i politički odnos Dobrice Ćosića prema Titu koristeći Ćosićev obiman književni opus. Goran Miloradović, baveći se ljudima na vodećim političkim pozicijama, iznosi tezu da je obračun Tita sa Đilasom bio kulminacija njihove borbe za vlast u Partiji i državi u vremenu pozicioniranja Jugoslavije između istočnog i zapadnog bloka zemalja, uz zaključak da je Đilas bio lider opozicije,